

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОРУС ТИЛДҮҮ АУДИТОРИЯЛАРДА ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАКСАТТАРЫ

1989-жылдын 23-сентябрында кабыл алынган Кыргыз ССРинин Мамлекеттик тили жөнүндөгү мыйзамга ылайык, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде, атайын орто жана жогорку окуу жайларынын орус тилдүү тайпаларында кыргыз тилин окутуунун зарылчылыгы келип чыкты. Тилди үйрөтүүдө негизги талап болуп сөз үйрөтүү, сүйлөөгө машыктыруу, сөздөрдү туура окууга, айтууга, жазууга жана сүйлөмдөрдү туура түзө билүүгө көнүктүрүү эсептелет.

Кыргыз тилин өзгө тил катары мектепте окутууда, сөзсүз түрдө, практикалык жалпы билим берүүчү жана тарбиялык максаттар да тиешелүү экенин көрөбүз. Көрсөтүлгөн максаттар өз ара байланышта жана өз ара бири-бирине көз каранды болот. Ошондой болсо да эң негизгиси - практикалык максат. Алдыңкы планга практикалык максатты жылдыруу сабактын спецификалык өзгөчөлүгүнөн келип чыгат. Анткени ар бир алдыда боло турган тил жөнүндөгү сабак коммуника- тивдик жаңы өздөштүрүүнүн ыкмасы менен өтөт. Башкача айтканда, үйрөнүп жаткан тилдин жардамы менен өз ара пикир алышууга ээ болду түшүнөбүз. Ошондуктан бардык күч өз ара пикир алышуунун жаңы системасына багытталышы керек.

Сабактарда материалдарды топтоштуруп берүү, атайын көнүгүүлөрдү жүргүзүү, кепти тууралап, мүнөздүү каталарды системалуу оңдоо жумуштары интерференцияны, башкача айтканда, эне тилдин терс таасирин жокко чыгаруу каражаттарына жатат. Жогоруда аталган кыргыз жана орус тилдериндеги жакын көрүнүштөрдү салыштыруу дагы мурун кеңири таралган, окуучулардын эки тилдин фактыларын акырындап ажыратып түшүнүүсүнө жол ачкан ыкма болуп эсептелет. Жогоруда айтылгандарга негиздеп, билим берүүчү жана тарбиялоочу иштерди кыргыз тилин окутууда акыркысына зыян келтирбестен, практикалык жактан тилди өздөштүрүү процессин жүргүзүү керек. Кыргыз тилинде сабаттуулукка үйрөтүүдө окутуучу төмөнкү эки маселеге айрыкча көңүл бурушу керек:

1. Оозеки курс мезгилинде өткөрүлүүчү окуу жана жазуу машыгууларын калыптандыруу боюнча иштерди эске алуу;

2. Окутуу жана окутуунун технологиясы, жазуу жана окуучулардын оозеки кебин өстүрүү боюнча окуу материалдарын туура бөлүштүрүү.

Биринчи маселени чечүүдө тааныш сөздөрдү чакан диалогдук жана монологдук кепке катыштыруу (мисалы: таанышуу кырдаалындагы диалог) боюнча көнүгүүлөр, мурдагы аңгеменин негизинде өз алдынча диалог жана монолог түзүүгө машыктыруу (мисалы: эки баланын таанышкан учурундагы диалогу боюнча чоң киши менен баланын таанышуу диалогун түзүү) өндүү иштерди өткөрүүгө болот. Мындан тышкары, сөздөгү жаңы тыбыштарды жана тамгаларды табуу максатын көздөгөн оюндук көнүгүүлөр оозеки курстардагыдай эле сабактын маанилүү бөлүгү боюнча калат.

Экинчи маселени чечүүдө төмөнкү учурларды эске алуу зарыл. Сабак бул учурда белгилүү ырааттуулукта жайгаштырылган тапшырмалардын тобу катары уюштурулат. Мындан тышкары, окууда жана жазууда жол берилүүчү тыбыштык каталарды алдын алуу үчүн фонетикалык көнүгүүлөрдүн сериясы өткөрүлөт. Мындай иштер муун, сөз, сүйлөм сыяктуу тилдик бирдиктер өтүлгөндөн кийин кайталанса, орфографиялык каталарды алдын алууга да жардам берет.

Көрүнүктүү педагогдор тигил же бул тилди практикалык жактан өздөштүрүү оозеки кептин өсүшүнө алып келери жөнүндө далай ирет айтышкан. Ошондуктан тилди практикалык жактан өздөштүрүүнү байланыштын оозеки формасын гана өздөштүрүү экен деп эсептей алабыз. Практикалык көз караштан алып караганда, текстти окуу жана анын маанисин түшүнүү окуучулар үчүн абдан пайдалуу. Анткени адабиятты окуунун жардамы аркылуу ар кандай билдирүүлөрдөн кабардар болушу, турмуштун өзүнөн алган тажрыйбасы окуучулардын көпчүлүгү үчүн абдан зарыл нерсе болуп саналат. Мына ушундайча, кыргыз тилин өзгө тил катары практикалык жактан өздөштүрүү, башкача айтканда, сүйлөө иш-аракетинин бардык түрүн: угуу, сүйлөө, окуу жана

**БИЛИМ БЕРҮҮ, ТИЛДИ ЖАНА АДАБИЯТТЫ
ОКУТУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ**

жазууну өздөштүрүү деп эсептешибиз керек.

Көркөм тексттерди окуткан учурда окуучуларды фактылар, окуялар, көрүнүштөрдүн ортосундагы байланышты, каармандардын түрдүүчө иш-аракеттерин аныктоого, баа берүүгө, окулган текстке жекече мамиле жасоого үйрөтүү чоң мааниге ээ болот. Тапшырмалар окуучулар үчүн жеткиликтүү формада болушу керек. Текст окулгандан кийин: «Силер А.Осмонов жөнүндө эмнени билдиңер? А.Осмоновдун кайсы ырларын жатка билесинер? Балалык чагы кандай өткөн?» деген өңдүү суроолорду берүүгө болот. Окуучу тексттен алынган айрым үзүндүлөрдүн жардамы менен өз ойлорун берүүгө, текст менен иштөөгө үйрөнүшү зарыл. Текстти окуучунун өз алдынча окуй, сүйлөй билүүсү – сабактын негизги милдеттеринин бири. Бул үчүн аны анча чоң эмес, өз алдынча бөлүмдөргө ажыратууга болот. Ал эми окуу жаттама, механикалык мүнөздө болбошу, тескерисинче окуучуга кызыктуу болушу үчүн тапшырмаларды, суроолорду өзгөртүп, алмаштырып туруу керек.

Кыргыз тилинин билим берүүчүлүк милдети зор мааниге ээ. Тилди үйрөнө баштаган алгачкы мезгилде «баамдоо деген эмне» деген ой келип чыгары зарыл экендигин тил менен иштөөнүн практикалык процессинде эле белгилөөгө болот. Башкача айтканда, жалпы билим алуу үчүн тилдерди билүү негизги натыйжаны берет, бирок, биринчи кезекте, тилди билүү процессинин өзү жалпы билим берүүдө чоң баалуулугун билдирет.

Кыргыз тилинде сүйлөй алууну жакшыртуу үчүн кыргыз тилин өзгө тил катары үйрөнүү процесси чоң мааниге ээ болот. Баарыдан мурда, окуучу кыргыз тили менен иштөө процессинде оюн тереңирээк билдирүү ыкмаларын орус тилинде ойлонот. Кыргыз тилин өзгө тил катары үйрөнүү окуучулардын логикалык ойлоосунун өсүшүнө белгилүү салым киргизет. Бул процесс анализ, синтез, салыштыруу ж.б. жолдор аркылуу ишке ашат. Ошону менен бирге план боюнча, сүрөт боюнча сүйлөп берүү, темага, текстке карата тезис түзүү, планды кантип түзүү жөнүндө көнүгүү жумуштары окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн жана өз оюн өз сөзү менен айтуусун күчөтөт. Ошондой эле кыргыз тилинин байлыгын, көркөм сөз өнөрүн өздөштүрөт.

Жазуу кебин өстүрүү жана калыптандыруу үчүн кыргыз жана орус алфавитиндеги тамгаларды жана тыбыштарды окуучулар чаташтыр-боосун көздөгөн профилак-тикалык көнүгүүлөрдү жүргүзүү, ал эми жазууга кептик ишмердиктердин бир түрү катары окутууда таяныч сөздөр аркылуу чакан пикир билдирүү жөндөмүн калыптандырууга айрыкча көңүл бурулат. Окуучулардын өз алдынча пикир билдире баштоосуна, анын тилдик жактарына ошол теманын мазмунун чагылдырган талаптар гана коюлат.

Айрым сөздөр жана сөз формалары боюнча жүргүзүлүүчү иштерди колдон келишинче азыраак өткөрүү менен көнүгүүлөрдү аткарып, «жөндөгүлө», «жаттагыла» деген сыяктуу грамматикалык тапшырмалардын ордуна сүйлөмдүн составындагы сөздөрдүн колдонулуш өзгөчөлүктөрүн көрсөткөн жумуштарды жүргүзүү натыйжалуураак. Ошондой эле окуучулардын кептик ишмердигин табигый пикир алышуу процессине жакындаштыруу зарылдыгы «мындай сөз айкашын түзгүлө», «сүйлөм ойлоп тапкыла» деген өңдүү тапшырмаларды кыскартууга алып келет. Ошол эле учурда үйрөнүлүп жаткан сөз формаларын жана конструкцияларды жандуу колдонууга шарт түзгөн тапшырмалар, активдештирүүчү тилдик бирдик менен кептик кырдаалдын дал келишин камсыз кылган көнүгүүлөр кеңири пайдаланылат.

Окуучулар кыргыз тилин үйрөнүү процессинде тексттин үстүндө иштеп жатканда патриотизм, интернационализм жөнүн-дөгү түшүнүгү калыптана баштайт. Акыркы түшүнүк кыргыз тилинде өзгөчө ийгиликтүү өздөштүрүлө баштайт. Анткени окуучулар окуу процессинде кыргыз элинин тарыхы, салты, турмушу менен тааныша баштаган учурда кыргыз тилинде бул тема туура багытта иш жүзүнө аша баштайт. Бир жагынан, кыргыз элинин тарыхын жана маданиятын камтыган материалды кеңири пайдалануу керек. Ошону менен катар эле мамлекеттик тилдин алып жүрүүчүсү жана кылымдан кылымга сактап келген ээси кыргыз эли болгондуктан, ушул кыргыз тил сабагын өтүүнүн эл таанытуу, жер таанытуу же тили аркылуу маданиятынан кабар берүү жагдайын ар бир окутуучу эсине алышы керек. Өткөндүн маалыматын өзүндө каткан фольклордук чыгармалардын, каада-салттын, дидактикалык мазмунга сугарылган учкул сөздөрдүн, макалдардын бүгүнкү күндөгү тарбиялык маанисин, кыргыз сөз өнөрүн, турмуштук жана прагматикалык таасирин көрсөтө кетүү дагы ашыктык кылбас.

Окутуучу жогоруда көрсөтүл-гөн бардык маселени ийгиликтүү чечүү үчүн төмөнкүлөрдү

өткөрүү керек:

1. Кесиптик-педагогикалык ишке даярдыгын жакшы билүү, башкача айтканда, кыргыз тилин жакшы билүү, кыргыз тилин жакшы өздөштүрүү жана аны үйрөнүүнү билүү, усулдук чеберчиликти өздөштүрүү.

2. Окуучулардын тилди билип кетүүсүнө, ар тараптан өсүшүнө күчтү жана убакытты аябоо, ошол эле учурда талап кое билүү, балдарды окутууга жөндөмдүү болуу менен бирге

3. Окуучулар үчүн адептүүлүккө багыттоочу болуу, адамдын өз ишине кызыгуусун үлгү болорлук кылып уюштуруу, аларды кызыгууга жана жакшы окууга, кыйынчылыктардан артка чегинбөөгө үйрөтө билүү.

4. Өзүнүн окуу сабагынын өзгөчөлүгүн жакшы эске сактоо, кыргыз элинин акыл-ой мурастары жөнүндө окуучуларды талкууларга катыштырууну камсыз кылуу. Ушуга байланыштуу, тилдик материалдын үстүндө иштөө менен бирге сөз өстүрүүнү туура айкаштыра билүү.

5. Сабакта өз ара сүйлөшүү чөйрөсүн түзүү, окутуунун техникалык жана үн чыгаруучу каражаттарын кеңири пайдалануу менен мелдештин элементтерин, оюнду балдар кыргыз тилинде өз ара сүйлөшүп аткарууга багыттоо.

6. Окуучулардын ишкердүү сүйлөөгө ой жүгүртүүсүн ар түрдүү жол менен стимулдаштыруу, аларды проблемалуу жагдайга коюу, тексттен башка тилдик каражаттардын жардамын талап кылгандыгын көрсөтүү. Өз окуучуларынын демилгелүүлүктүн таасирине берилишине карата демилге көтөрүү, ар кандай кыйынчылыкты чыдамдуулук менен жеңүүгө даяр болуу, мугалимдин ушундай кесиптик билиминин биригиши жана усулдук даярдыгы анын тарбиячы катарындагы касиетин биринчи иретте билдирип турат.

Адабияттар:

1. Ахматов Т.К., Давлетов С.А., Жапаров Ш.Ж., Захарова О.В. Киргизский язык. Учебник для русских групп вузов Кирг. ССР. –Фрунзе: Мектеп, 1975.

2. Батманов И.А. Краткое введение в изучение кыргызского языка. –Фрунзе: Кыргызгосиздат, 1947.

3. Добаев К., Андабекова Ж.А., Молдоев А.М. Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун усулу. –Каракол, 1992.

4. Кузьменко Б. Основы кыр-гызского языка. Часть 1. -Бишкек, 1992. Часть 2. – Бишкек, 1993.

5. Шнейдман В.Н., Исаев Д.И. Краткий самоучитель кыргызского языка. 2-е изд., перераб., доп. –Фрунзе: Мектеп, 1984.